Shri M. R. Desai Arts and Shri E. E. L. K. Commerce College, Chikhli

B. A. Sem - 4

Sanskrit – Paper 9

Unit 4 – Niyat Chhanda

Prof. Dr. Nayana Kalpeshbhai Naik

છંદપરિચય

छन्दासि छादनात् (निरुक्तम्-7.11)

છદ્ ધાતુના અર્થો-પ્રસન્ન કરવું
આચ્છાદન કરવું
આહ્લાદિત કરવું
બાંધવું

છન્દ શબ્દનો અર્થ -આચ્છાદન
બંધન
પ્રસન્ન કરનારી વસ્તુ

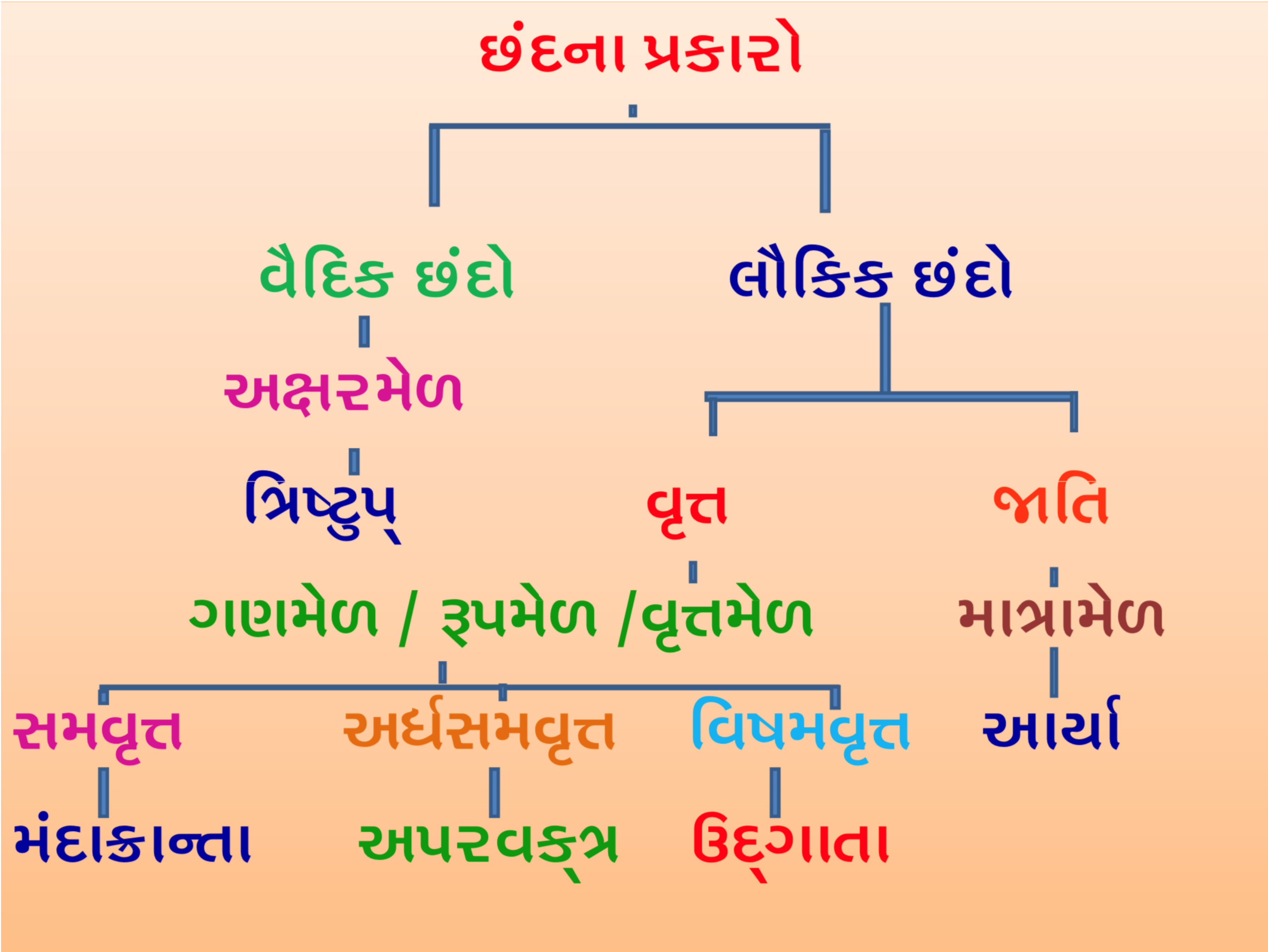
છંદના પ્રકારો
વૈદિક છંદો
લૌકિક છંદો
અક્ષરમેળ
ત્રિષ્ટુપ્
વૃત્ત
જાતિ
ગણમેળ / રૂપમેળ /વૃત્તમેળ
માત્રામેળ
સમવૃત્ત
અર્ધસમવૃત્ત
વિષમવૃત્ત
આર્યા
મંદાક્રાન્તા
અપરવક્ત્ર
ઉદ્ગાતા

લઘુ અક્ષર **નિશાની** **U**

હ્રસ્વ સ્વરો- अ,इ,उ,ऋ,ऌ

હ્રસ્વ સ્વરયુક્ત વ્યંજનો –क,कि,कु,कृ,क्ऌ

(આ રીતે બધા વ્યંજનો)

ગુરુ અક્ષર **નિશાની** **–**

દીર્ઘ સ્વરો- आ,ई,ऊ,ॠ,ए,ऐ,ओ,औ

દીર્ઘ સ્વરયુક્ત વ્યંજનો–का,की,कू कॄ,के,कै,को,कौ

(આ રીતે બધા વ્યંજનો)

અનુસ્વાર સહિતનો અક્ષર ગુરુ ગણાય

बाणपरंपरा, मनोभवं

વિસર્ગયુક્ત અક્ષર ગુરુ ગણાય

यशः बाणः

રેફયુક્ત અક્ષરની પહેલાંનો લઘુ અક્ષર ગુરુ ગણાય

धर्म निर्मल

જોડાક્ષરની પહેલાંનો લઘુ અક્ષર, જોડાક્ષરથી થડકાર અનુભવતો હોય તો ગુરુ અક્ષર બને.

क् + र = क्र	विक्रम	(क्र ની જેમ બધા વ્યંજનો)	
क् + ष = क्ष	दक्ष	द् + द = द्द	उद्दाम
ज + ञ = ज्ञ	सुज्ञ	द् + ध = द्ध	युद्ध
त् + त = त्त	उत्तम	द् + ब = द्ब	सद्बोध
त् + र = त्र	यत्र	द् + भ = द्भ	उद्भव

- જોડાક્ષર મૃદુ હોય અને તેનો થડકાર તેની પહેલાના લઘુ અક્ષર ઉપર ન આવે તો તે લઘુ અક્ષર ગુરુ બનતો નથી. દા.ત. गुरुह्लाद्

U

- ચરણના અંતે આવેલો લઘુ અક્ષર આવશ્યકતા અનુસાર ગુરુ અક્ષર બને છે.

દા.ત. विघ्नेश्वराय वरदाय   सुरप्रियाय

—

- એકલા વ્યંજનો અક્ષર ગણાતા નથી. દા.ત.सुतम्

UU

		ગણ	બંધારણ
य	यमाता	य	U – –
मा	मातारा	म	– – –
ता	ताराज	त	– – U
रा	राजभा	र	– U –
ज	जभान	ज	U – U
भा	भानस	भ	–UU
न	नसल	न	UUU
स	सलगा	स	UU–
ल		ल	U
गा		ग	–

शिखरिणी ચરણ-ચાર, અક્ષર-દરેક ચરણમાં ૧૭

ગણ – य म न स भ ल गा

યતિ – છઠ્ઠા અક્ષરે અને ચરણના અંતે

समृद्धं सौभाग्यं सकलवसुधाया: किमपि तन्
महैश्वर्यं लीलाजनितजगत: खण्डपरशो: ।
श्रुतीनां सर्वस्वंसुकृतमथ मूर्तं सुमनसां
सुधासौन्दर्यं ते सलिलमशिवं न: शमयतु ॥

U — — — — — U U U U U — — U U U —

य म न स भ लगात्

मन्दाक्रान्ता ચરણ-ચાર, અક્ષર-દરેક ચરણમાં ૧૭

ગણ- म भ न त त गा गा

યતિ- ચોથા અક્ષરે, દસમા અક્ષરે અને ચરણના અંતે

शान्ताकारं, भुजगशयनं, पद्मनाभं सुरेशं
विश्वाधारं, गगनसदृशं, मेघवर्णं शुभाङ्गम् ।
लक्ष्मीकान्तं, कमलनयनं, योगिभिर्ध्यानगम्यम्
वन्दे विष्णुं, भवभयहरं, सर्वलोकैकनाथम् ॥

— — — — UU UU U— — U— — U — —

म भ न त त गागा

हरिणी - ચરણ-ચાર, અક્ષર-દરેક ચરણમાં ૧૭

ગણ- न स म र स ल गा

યતિ- છઠ્ઠા અક્ષરે, દસમા અક્ષરે અને ચરણના અંતે

यदि न सहसे राज्ञो मोहं धनुः स्पृश, मा दया
स्वजननिभृतः सर्वोऽप्येवं मृदुः परिभूयते ।
अथ न रुचितं मुञ्च त्वं मामहं कृतनिश्चयो
युवतिरहितं लोकं कर्तुं यतश्छलिता वयम् ॥

UUUU U – – – – – U – U U – U–

न स म र स लगा

पृथ्वी

ચરણ-ચાર, અક્ષર-દરેક ચરણમાં ૧૭

ગણ- ज स ज स य ल गा

યતિ-આઠમા અક્ષરે અને ચરણના અંતે

शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृते: ।
प्रभुर्धनपरायण: सततदुर्गत: सज्जना
नृपाङ्गनगत: खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥

U – U UU – U – U U U – U – – U –

ज स ज स य ल गा

शार्दूलविक्रीडित ચરણ-ચાર,અક્ષર-દરેક ચરણમાં ૧૯

ગણ– म स ज स त त गा

યતિ- બારમા અક્ષરે અને ચરણના અંતે

या कुन्देन्दुतषारहारधवला, या शुभ्रवस्त्रावृता

या वीणावरदण्डमण्डितकरा , या श्वेतपद्मासना ।

या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः, सदा वन्दिता

सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।

– – – U U – U – UU U – – – U – – U –

म स ज स त त गा

स्रग्धरा   ચરણ-ચાર, અક્ષર-દરેક ચરણમાં ૨૧

ગણ- म र भ न य य य

યતિ-દરેક સાતમા અક્ષરે

ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने बद्धदृष्टिः
पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम् ।
दर्भैरर्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा
पश्योदग्रप्लुतत्वाद्वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति ।

– – –	– U –	– U U	U U U	– – U	– – U	– –
म	र	भ	न	य	य	य

છંદ		ગણબંધારણ	અક્ષરસંખ્યા
शिखरिणी	-	य म न स भ ल गा	१७
मन्दाक्रान्ता	-	म भ न त त गा गा	१७
हरिणी	-	न स म र स ल गा	१७
पृथ्वी	-	ज स ज स य ल गा	१७
शार्दूलविक्रीडित	-	म स ज स त त गा गा	१९
स्रग्धरा	-	म र भ न य य य	२१

Thank You!